

Світлана ЛЕНСЬКА
*Доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української літератури
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка, Полтава,
Україна*
<https://orcid.org/0000-0002-9061-2777>

ЛІТЕРАТУРА ЯК ЗАСІБ ГУМАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В історії людства будь-який збройний конфлікт, військова агресія мають наслідком гуманістичну катастрофу. Широкомасштабне вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року розділило життя мільйонів українців на «до» і «після». Жах руйнувань, що несли з собою російські терористи, загибель десятків мирних людей спричинили катастрофічні відчуття у багатьох українців. Розгубленість у перші дні війни доповнювалась відмовою вірити, що таку нелюдську жорстокість демонструють ті, хто ще недавно називав себе братами.

Колективний психологічний шок, який відчули наші громадяни на початку Великої Війни і який триває досі, виявлявся у кожного по-різному: сторінки Facebook зарясніли зверненнями до росіян із закликом зупинити агресію, вибухнули прокльонами до окупантів, наповнилися закликами до оборони рідної землі і молитвами за ЗСУ. Як і кожна вікопомна подія в національній історії, Велика Війна, яка почалася ще 2014 року, відбулася у десятках зразків літературних творів різних жанрів – від молитви, пісні чи замовляння (наприклад, «Буде тобі, враже») до жартів й анекдотів про нікчемних окупантів. Прикметно, що український народ у грізну годину екзистенційних випробувань свій емоційний стан втілює у численних зразках сміхової культури. Так було за доби козаччини, так є і нині.

Крім бувальщин, оповідок, дум, пісень, що репрезентують фольклор початку ХХІ століття, відбувся справжній вибух літератури про війну. Сучасна дослідниця М. Рябченко вивчає «літературу комбатантів», яка налічує десятки імен і назв творів (Мимрук, 2023). Великий масив текстів було створено у різних жанрах лірики. Серед поетів слід назвати Б. Гуменюка, П. Вишебабу, Д. Лазуткіна та багатьох інших. С. Кошкіна слушно цитує письменницю й військову кореспондентку Є. Подобну, удостоєну 2020 року Національної премії імені Т. Шевченка за книгу «Дівчата зрізають коси»: «За ці 8 років видано понад 900 книжок воєнної тематики — від романів до коміксів, від мемуарів до довідкової літератури, від репортажистки до дитячих книжок про війну та фотоальбомів. <...> Автори — від професійних літераторів до волонтерів, журналістів. Головне – на авансцену вийшли військові, котрі пишуть про власний досвід. Воєнна література стала і інструментом рефлексії, і самопсихотерапією, і джерелом для майбутніх дослідників історії війни» (Кошкіна, 2022). М. Рябченко й Г. Скоріна стверджують, що вже створено понад тисяча творів на воєнну тематику різних жанрів: щоденники, романи, повісті, документальна проза, мелодрама, навіть комікси, артбуки, фотобуки тощо (Мимрук, 2023).

Літературні твори, які торкаються теми війни, можна умовно розділити на дві великі групи: першу репрезентують автори, що безпосередньо брали участь у бойових діях, тобто певною мірою описують пережите на власному досвіді. Їхня творчість відіграє важливу роль колективної авторефлексії, тобто у зразках творчості вони виражають власні емоції – біль, відчай, страх, обурення, надію, гордість за героїв, віру в перемогу. А другу групу складають твори всіх інших авторів – професійних письменників, журналістів, а також аматорів,

дорослих і навіть дітей. Їхні твори, від романів до коміксів, фіксують певні моменти цілісного плинного часопростору та місця людини в ньому, її вчинків «тут і зараз».

Важливо відмітити найширший діапазон творів військових і цивільних авторів про війну, що в різних аспектах не лише виражають психологічне переживання катастрофічного досвіду війни, але й здатні зафіксувати терапевтичну функцію літератури як мистецтва слова, оскільки читач, який пережив власний травматичний досвід, читаючи певні твори (шоденники, репортажі, художні романи, поезію), здатний актуалізувати свою емоційну пам'ять, знову пережити страх чи травму, тим самим полегшити біль або страх, пережити його і витіснити на периферію свідомості.

Література в усі часи була своєрідним способом втекти від дійсності та перенестися, хай і тимчасово, у вигаданий світ. Саме ця функція спричинила незвичайний бум читання в Україні за 2022 року. Намагаючись відволіктися від війни, забути хоча б на мить про небезпеку, заглушити витя сирен, люди всіх вікових груп – від старого до малого – стали активними читачами (Хомко, 2024).

Згідно з соціологічними опитуваннями, найбільшим попитом серед українців користуються сучасні вітчизняні й зарубіжні романи (в українських перекладах), фантастика й фентезі, книжки з психології та саморозвитку (Жданова, 2023). Певний прагматизм у доборі об'єктів для читання свідчить про прагнення реципієнтів отримати не лише насолоду від читання, але й практичні поради.

За даними Українського інституту книги, школярі від початку війни знизили читацьку активність на третину (Кричківська, 2024). Найпопулярнішими жанрами у підлітків та молодшого юнацтва залишаються фентезі (39 %), повісті для цього віку, детективи.

На особливу увагу заслуговує історична література. Сучасні читачі звертаються як до класичних текстів (В. Скотта, П. Куліша та інших), так і до сучасних авторів. Наприклад, роман В. Шкляра «Залишенець (Чорний ворон)» оповідає про героїчні й трагічні сторінки боротьби українського народу проти більшовиків на початку 1920-х років. А роман «Чорне сонце» присвячений легендарним бійцям полку «Азов», які героїчно обороняли Україну від російських окупантів, починаючи з 2014 року.

Роман М. Матіос «Мамі» репрезентує «жіночу» історію війни. Жанр свого твору авторка означила як «драму на шість дій» (за кількістю розділів). Але цей твір більше подібний на давньогрецьку трагедію, ніж на епічну розповідь. Центральне місце посідає історія простої української жінки, сільської медсестри Сидонії Вакулук, яка втратила на війні єдиного сина. Віталій пішов добровольцем захищати Донбас у 2014-му і загинув під Іловайськом. У полотно роману вплетені історії інших матерів – Марії, Веронці і Михайлини. Кажна, як Богородиця, втрачає найдорожче – своїх синів, які в різні часи, в різних обставинах загинули за незалежність і державність України. Твір не залишає читача байдужим – сльози співчуття змішуються з ненавистю до окупантів (більшовицьких чи російських), які прийшли на нашу землю, щоб знищити нас.

Таким чином, література виконує роль збереження історичної пам'яті, яка не лише є важливим складником формування свідомості і національної ідентичності читача, але й засвідчує тяглість вільнолюбивих традицій українського народу.

Поезія під час війни складає найчисленнішу групу творів, оскільки вона за родовими ознаками здатна емоційно відгукватися на злободенні події. Українська лірика останніх десятиліть представлена найрізноманітнішими жанровими модифікаціями: пісні, вірш-спогад, елегія, плач, поезія-заклик та інші. Ці твори відіграють роль психологічного камертона в суспільстві, викликають катарсис у читачів.

Отже, література як мистецтво слова набуває особливої ваги в умовах катастрофи гуманності, якою є війна. Письменники тримають свій фронт – патріотичний. У сотнях зразків ліричних, епічних творів утверджуються ідеї гуманізму, вічні людські цінності, тому література на війні стає зброєю перемоги.

Література

Жданова Я. Українці стали більше читати, проте друковані книжки купують рідше: опитування. *Happy Monday*. 17.10.2023. URL: <https://happy monday.ua/ukrayintsi-staly-bilshshe-chytaty-opytuvannya>.

Кошкіна С. Література часів війни. *Pen. Ukraine*. 2022. 28 жовтня. URL: <https://pen.org.ua/literatura-chasiv-vijni>.

Кричковська Г. Скільки й що читають діти: дослідження від Українського інституту книги. *Освіторія*. 2024. 12 грудня. URL: <https://osvitoria.media/news/skilky-i-shho-chytayut-dity-doslidzhennya-vid-instytutu-ukrayinskoji-knygy/>.

Мимрук О. Воєнна література – тепер це і є укрсучліт? *Чутомо*. 06.02.2023. URL: <https://chytomo.com/voienna-literatura-teper-tse-i-ie-ukrsuchlit/>.

Хомко І. Тезовий виклад дискусії «Війна VS Література». *Lviv BookForum*. 2024. URL: <https://bookforum.ua/p/1319>.

LITERATURE AS A MEANS OF HUMANIZING SOCIETY IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Svitlana LENSKA

*Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Ukrainian Literature
Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-9061-2777>*

In the history of mankind, any armed conflict or military aggression results in a humanitarian catastrophe. The large-scale Russian invasion of Ukraine on 24 of February 2022 divided the lives of millions of Ukrainians into "before" and "after". The horror of the destruction brought by Russian terrorists and the deaths of dozens of civilians caused catastrophic feelings in many Ukrainians. The confusion in the first days of the war was complemented by a refusal to believe that such inhuman cruelty was being demonstrated by those who had recently called themselves brothers.

The collective psychological shock that our citizens experienced at the beginning of the Great War and which continues to this day manifested itself differently for everyone: Facebook pages were filled with appeals to Russians calling for a stop to aggression, exploded with curses against the occupiers, and were filled with calls to defend their homeland and prayers for the Armed Forces of Ukraine. Like every monumental event in national history, the Great War, which began in 2014, was reflected in dozens of examples of literary works of various genres – from prayers, songs, or incantations (for example, "May it be done for you, enemy") to jokes and anecdotes about worthless occupiers. It is noteworthy that the Ukrainian people, in a terrible hour of existential trials, embodied their emotional state in numerous examples of laughter culture. This was the case during the Cossack era, and it is the case today.

In addition to the anecdotes, stories, thoughts, and songs that represent the folklore of the early 21st century, there was a real explosion of literature about the war. Modern researcher M. Ryabchenko studies the "combatants' literature", which includes dozens of names and titles of works (Mymruk, 2023). A large array of texts was created in various genres of lyric poetry. Among the poets, one should mention B. Humenyuk, P. Vyshebababa, D. Lazutkin, and many others. S. Koshkina rightly quotes the writer and war correspondent E. Podobna, who was awarded the 2020 Taras Shevchenko National Prize for her book "Girls Cut Their Braids": "Over these 8 years, more than 900 books on war themes have been published — from novels to comics, from memoirs to reference literature, from reportage to children's books about the war and photo albums. <...> The authors range from professional writers to volunteers and journalists. The main thing is that military personnel who write about their own experiences have come to the forefront. War literature has become both a tool for reflection, self-psychotherapy, and a source for future researchers of the history of war" (Koshkina,

2022). M. Ryabchenko and G. Skorina claim that over a thousand works on war themes have already been created in various genres: diaries, novels, short stories, documentary prose, melodrama, even comics, art books, photo books, etc. (Mymruk, 2023).

Literary works that touch on the theme of war can be conditionally divided into two large groups: the first is represented by authors who directly participated in hostilities, that is, to some extent they describe their experiences from their own experience. Their work plays an important role in collective self-reflection, that is, in their creative works they express their own emotions - pain, despair, fear, indignation, hope, pride in the heroes, and faith in victory. And the second group consists of the works of all other authors – professional writers, journalists, as well as amateurs, adults and even children. Their works, from novels to comics, capture certain moments of a coherent fluid space-time and a person's place in it, their actions “here and now”.

It is important to note the widest range of works by military and civilian authors about the war, which in various aspects not only express the psychological experience of the catastrophic experience of war, but are also able to record the therapeutic function of literature as the art of the word, because a reader who has experienced his own traumatic experience, by reading certain works (diaries, reports, fiction novels, poetry), is able to actualize his emotional memory, relive the fear or trauma, thereby relieving the pain or fear, experiencing it and pushing it to the periphery of consciousness.

Literature has always been a way to escape from reality and transport oneself, even temporarily, to fictional worlds. It is this function that has caused an unusual boom in reading in Ukraine since 2022. Trying to distract themselves from the war, forget about the danger for a moment, and drown out the howling of sirens, people of all age groups – from old to young – have become active readers (Khomko, 2024).

According to sociological surveys, the greatest demand among Ukrainians is for modern domestic and foreign novels (in Ukrainian translations), science fiction and fantasy, and books on psychology and self-development (Zhdanova, 2023). A certain pragmatism in the selection of reading materials indicates the desire of recipients to receive not only the pleasure of reading, but also practical advice.

According to the Ukrainian Book Institute, since the beginning of the war, schoolchildren have reduced their reading activity by a third (Krychkovska, 2024). The most popular genres among teenagers and young adults remain fantasy (39%), stories for this age group, and detective stories.

Historical literature deserves special attention. Modern readers turn to both classical texts (W. Scott, P. Kulish and others) and contemporary authors. For example, V. Shklyar's novel “The Remnant (Black Raven)” tells about the heroic and tragic pages of the struggle of the Ukrainian people against the Bolsheviks in the early 1920s. And the novel “The Black Sun” is dedicated to the legendary fighters of the “Azov” regiment, who heroically defended Ukraine from the Russian occupiers, starting in 2014.

M. Matios' novel “The Mothers” represents the “female” history of war. The author defined the genre of her work as a “drama in six acts” (according to the number of chapters). But this novel is more similar to an ancient Greek tragedy than to an epic narrative. The central place is occupied by the story of a simple Ukrainian woman, a village nurse, Sidonia Vakulyuk, who lost her only son in the war. Vitaliy volunteered to defend Donbas in 2014 and died near Ilovaisk. The novel weaves together the stories of other mothers – Maria, Verontsa and Mykhailyna. Each, like the Mother of God, loses the most precious thing – her sons, who at different times and in different circumstances died for the independence and statehood of Ukraine. The work does not leave the reader indifferent – tears of compassion are mixed with hatred for the occupiers (Bolshevik or Russian) who came to our land to destroy us.

Thus, literature plays the role of preserving historical memory, which is not only an important component of the formation of the reader's consciousness and national identity, but also testifies to the continuity of the freedom-loving traditions of the Ukrainian people.

Poetry during the war constitutes the largest group of works, since it is capable of emotionally responding to topical events by its generic characteristics. Ukrainian lyrics of recent decades are

represented by a wide variety of genre modifications: songs, poem-memories, elegy, lament, poetry-call, and others. These works play the role of a psychological tuning fork in society, causing catharsis in readers.

So, literature as an art of the word acquires special importance in the conditions of the catastrophe of humanity, which is war. Writers hold their front – patriotic. In hundreds of examples of lyrical, epic works, the ideas of humanism, eternal human values, are affirmed, therefore literature in war becomes a weapon of victory.

References

Zhdanova, Ya. Ukrainians have begun to read more, but they buy printed books less often: survey. *Happy Monday*. 17.10.2023. URL: <https://happymonday.ua/ukrayintsi-staly-bilshe-chytaty-opytuvannya>

Koshkina, S. Literature of the War. *Pen. Ukraine*. 2022. October 28. URL: <https://pen.org.ua/literatura-chasiv-vijni/>

Krychkovska, G. How much and what do children read: research from the Ukrainian Institute of Books. *Osvitoria*. 2024. December 12. URL: <https://osvitoria.media/news/skilky-i-shho-chytayut-dity-doslidzhennya-vid-instytutu-ukrayinskoyi-knygy/>

Mymruk, O. Military literature – is it now ukrsuchlit? *Chitomo*. 06.02.2023. URL: <https://chytomo.com/voienna-literatura-teper-tse-i-ie-ukrsuchlit/>.

Khomko, I. Abstract of the discussion “War VS Literature”. *Lviv BookForum*. 2024. URL: <https://bookforum.ua/p/1319>.